

ROK 1918 W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

W dniach 23-24 października 2008 r. w siedzibie Biblioteki Uniwersyteckiej w Białymstoku odbyła się, zorganizowana przez Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, międzynarodowa konferencja naukowa pt. „Lata Wielkiej Wojny – Rok 1918 w Europie Środkowo-Wschodniej”. Była to już druga konferencja podejmująca problematykę wybijania się na niepodległość narodów Europy Środkowo-Wschodniej w dobie I wojny światowej¹. W trakcie dwudniowych obrad uczeni z Białorusi, Czech, Litwy, Łotwy, Ukrainy i Polski wygłosili ponad 40 referatów.

Konferencję otworzył dyrektor Instytutu Historii Uniwersytetu w Białymstoku prof. Wojciech Śleszyński, który powitał zebranych. Następnie głos zabrał dziekan Wydziału Historyczno-Socjologicznego prof. Andrzej Sadowski, który podkreślił istotny wpływ wydarzeń lat 1914-1918 na kształtowanie świadomości narodowej narodów Europy Środkowo-Wschodniej. Jednocześnie podziękował organizatorom konferencji prof. Danielowi Grinbergowi, dr. Janowi Snopce i dr. Grzegorzowi Zackiewiczowi za trud włożony w jej przygotowanie.

Obrady plenarne otworzył prof. Jan Lewandowski (Lublin), który w swoim wystąpieniu zwrócił uwagę na różnorodny sposób wybijania się na niepodległość narodów środkowoeuropejskich. Niektóre narody (Czesi, Litwini, Polacy) odwoływały się do tradycji własnej państwowości, inne (Białorusini, Estońscy, Łotysze) dopiero jej poszukiwały. W konkluzji J. Lewandowski zaznaczył, że w procesie wybijania się narodów Europy Środkowo-Wschodniej aktywny udział wzięły nie tylko lokalne społeczności, ale również działacze emigracyjni. Doc. Algis Kasperavičius (Wilno) zajął się interpretacją wydarzeń roku 1918 na Litwie przez historiografię radziecką i litewską. Historiografia radziecka nie zakazywała pisania o dziejach Litwy przed 1940 r., jednak przyświecała temu idea udowodnienia słuszności aneksji Litwy przez ZSRR w 1940 r. Po odzyskaniu niepodległości również w historiografii litewskiej zaszły ogromne zmiany. Historycy tego państwa mogli wreszcie swobodnie prowadzić badania poświęcone dążeniom niepodległościowym narodu litewskiego.

Drogę Łotwy do odzyskania niepodległości omówił w swym wystąpieniu prof. Eriks Jekabsons (Ryga). Od 1915 r. przez terytorium Łotwy przebiegała linia frontu niemiecko-rosyjskiego, co nie sprzyjało łotewskim dążeniom niepodległościowym. Od czasu zawarcia pokoju brzeskiego (a faktycznie od jesieni 1917 r.) całe terytorium Łotwy znalazło się pod kontrolą niemiecką. Powstała jeszcze za zgodą Niemców Tymczasowa Łotewska Rada Narodowa proklamowała 18 XI 1918 r. powstanie niepodległej Republiki Łotwy. Faktyczna niepodległość Łotwy została zagwarantowana dopiero w połowie 1919 r. po walkach z siłami niemieckimi i komunistami. E. Jekabsons zwrócił uwagę również na interesującą propozycję wysuniętą przez niektóre środowiska litewskie, polegającą na utworzeniu wspólnego państwa litewsko-łotewskiego. Jednakże została ona odrzucona przez Łotyszy w obawie przed pretensjami terytorialnymi Litwinów i ich proniemieckim nastawieniem.

Prof. Eugeniusz Mironowicz omówił próby utworzenia własnego państwa przez Białorusinów. Na początku wysunął tezę, że dla Białorusinów wojna światowa wybuchła za wcześnie, kiedy nie byli jeszcze gotowi na niepodległość. Wcześniej białoruskie środowiska nie wysuwały postulatów niepodległościowych. Pierwsze takie próby zostały podjęte jesienią 1917 r., kiedy w obawie przed

¹ Cykl ten zainicjowany został w listopadzie 2006 r. konferencją „Lata Wielkiej Wojny. Dojrzewanie do niepodległości 1914-1918”. Materiały pokonferencyjne zostały opublikowane w roku następnym: *Lata Wielkiej Wojny. Dojrzewanie do niepodległości 1914-1918*, pod red. D. Grinberga, J. Snopko, G. Zackiewicza, Białystok 2007, 502 ss.

wpływaniami bolszewików powołano Radę Najwyższą Białorusi. 25 marca 1918 r. w Mińsku powstała Białoruska Republika Ludowa. Mówca zastanawiał się, czy była ona już państwem, czy bardziej ideą państwa białoruskiego. Jego zdaniem wiele czynników wskazuje na drugą opcję. Przede wszystkim nie miała ona wyznaczonych granic i znajdowała się pod kontrolą armii niemieckiej. W dalszej części referatu omówione zostały dążenia niepodległościowe Białorusinów w drugiej połowie 1918 i w 1919 r., ich walki z bolszewikami i nieudane próby stworzenia własnego państwa.

Polska publicystyka polityczna w 1918 r. była tematem wystąpienia prof. Daniela Grinberga (Białystok). Referent na początku wystąpienia zaznaczył, że polska publicystyka polityczna z 1918 r. w porównaniu z pisarstwem politycznym krajów sąsiednich (np. Tomasz Masaryk, *Nowa Europa*) wypada blado. Brakuje w niej oryginalnych pomysłów. Inspirowana była najczęściej ważnymi wydarzeniami. W marcu wzmogła się po podpisaniu traktatu brzeskiego (traktowanego jako czwarty rozbiór Polski), a latem dominował nurt pacyfistyczny. Ożywiła się jesienią w dobie odradzania się państwa polskiego i walk z Ukraińcami o Lwów. D. Grinberg zwrócił uwagę na polemikę w kwestii granic odradzającego się państwa polskiego. Prof. Karol Olejnik (Poznań) podkreślił rolę i miejsce Wielkopolski w odradzającym się państwie polskim. Referat ten stał się przyczynkiem do ożywionej dyskusji. W czasie debaty zwracano uwagę na różnice w położeniu Polaków pod trzema zaborami, na mentalność mieszkańców poszczególnych dzielnic, podkreślono znaczenie zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego dla kształtu zachodnich granic Polski.

Dalsza część konferencji, ze względu na znaczną liczbę referatów, prowadzona była równoległe w dwóch sekcjach. W sekcji pierwszej zajmowano się problematyką wschodnią – dążeniami niepodległościowymi Ukraińców i Białorusinów, polsko-ukraińskimi walkami o Lwów oraz stanowiskiem odradzającego się państwa polskiego wobec Prus Wschodnich. W sekcji drugiej omawiano głównie problematyką zachodnią i południową. Dr Mariusz Korzeniowski (Lublin) w interesujący sposób przedstawił postawę polskich organizacji ratowniczych wobec sytuacji w Rosji w 1918 r. W programie konferencji nie zabrakło wystąpień dotyczących tematyki czeskosłowackiej w przełomowym dla Europy Środkowej roku 1918. Doc. Petr Kaleta (Praga) wygłosił w języku polskim referat pt: *Tomáš Garrigue Masaryk i jego poglądy na kwestię słowiańską pod koniec I wojny światowej*. Zaakcentował w nim między innymi jaki wpływ na poglądy przyszłego pierwszego prezydenta Czechosłowacji Tomasza Masaryka wywarła klęska największego państwa słowiańskiego – Rosji oraz doświadczenia wyniesione z jego podróży do tego kraju. Kolejne wystąpienie dr Małgorzaty Ocytko (Białystok) nosiło tytuł: *Białorusini i Ukraińcy w polityce państwa czeskosłowackiego w 1918 r.* Referentka wskazała w nim między innymi na rolę, jaką w polityce Pragi w początkowym okresie istnienia państwa czeskosłowackiego odegrał jego pierwszy premier Karel Kramář; polityk o skrajnie rusofilskich poglądach. Nie pozostało to bez wpływu także na działania dyplomacji czeskosłowackiej wobec Polski. Część poświęconą naszym południowym sąsiadom zakończyło wystąpienie dr. Marka Białokura (Opole). Referat opolskiego historyka *Powstanie państwa czeskosłowackiego w roku 1918 w historiografii polskiej* ukazał w sposób chronologiczny zmiany ujęcie narodzin państwowości czeskosłowackiej w polskim dziejopisarstwie. Referat pokazywał także jak ideologia i polityka oddziaływały na tworzenie obrazu tych wydarzeń, zwłaszcza w kontekście polsko-czeskiego konfliktu o Śląsk Cieszyński. Zarówno wystąpienie M. Białokura, jak i jego poprzedników, wywołało liczne pytania i stało się przyczynkiem do żywej dyskusji.

Obrazy drugiego dnia konferencji rozpoczęły się jednocześnie w obu sekcjach. Dr Piotr Kubiak (Poznań) w otwierającym posiedzeniu sekcji drugiej referacie omówił przemiany zachodzące w niemieckim systemie partyjnym jesienią 1918 r. W listopadzie i grudniu 1918 r. ukonstytuowało się pięć najważniejszych partii Republiki Weimarskiej. Powstały one pod wpływem wojennej klęski Niemiec

i rewolucji. Jak wykazał referent, za wyjątkiem będącej nowym tworem *KPD*, pozostałe nowo utworzone partie były kontynuatkami tradycji partii z czasów cesarstwa, które pod nowymi nazwami i w ramach nowych struktur próbowały odnaleźć się w demokratycznych Niemczech. Wydaje się zatem uzasadniona teza Gerharda A. Rittera o kontynuacji między partiami przed i po 1918 r. w Niemczech. W następnym wystąpieniu dr Piotr Szlanta (Warszawa) omówił nieudane próby odgórnej demokratyzacji w Niemczech w październiku 1918 r. Wprowadzenie demokratycznych reform przez władze było ostatnią próbą ratowania instytucji cesarstwa w Niemczech. Dr Jarosław Centek (Toruń) zaprezentował stanowisko niemieckiego korpusu oficerskiego wobec podpisania traktatu wersalskiego. Mimo przegranej wojny niemiecki korpus oficerski krytycznie odnosił się do możliwości okrojenia terytorium Niemiec i redukcji stanu liczebnego niemieckiej armii. Kiedy 7 maja rząd niemiecki otrzymał propozycje pokojowe, w kraju zawrzało. W korpusie oficerskim rozważano nawet możliwość wznowienia działań wojennych. Ostatecznie zwyciężył zdrowy rozsądek. W ostatnim wystąpieniu przedpołudniowej sesji dr Damian Szymczak (Poznań) omówił niemiecko-austro-węgierski spór wokół rozwiązania kwestii polskiej. I wojna światowa pokazała, że sojusz między monarchiami Hohenzollernów i Habsburgów nie jest wolny od pęknięć. Uwypukliły się one zwłaszcza po podpisaniu traktatu brzeskiego i po pokonaniu Serbii, kiedy na froncie wschodnim Austro-Węgry nie miały za bardzo z kim walczyć. Poważną rysę we wzajemnych stosunkach stanowiła dyskutowana już od 1915 r. sprawa polska. Postawione między rywalizującymi mocarstwami władze odradzającego się państwa polskiego potrafiły wykorzystać istniejące sprzeczności, starając się uzyskać maksimum samodzielności, rozbudowywały własny aparat administracyjny i broniły polskiej racji stanu. Tworzyły się również kadry wojska. Istnienie tych wszystkich czynników okazało się niezwykle istotne w listopadzie 1918 r., w pierwszym bardzo trudnym okresie niepodległości. Natomiast negocjacje w sprawie rozwiązania kwestii polskiej państwa centralne prowadziły bezowocnie aż do września 1918 r.

Przed przerwą w ramach sekcji drugiej zaprezentowane zostały jeszcze trzy referaty. Michał Janik (Warszawa) omówił mechanizmy antyaustriackiej propagandy na froncie włoskim w ostatnich miesiącach wojny. Jak się okazuje Włosi zaangażowali znaczne środki na walkę propagandową wymierzoną w armię austriacką. Hasła były skierowane głównie do słowiańskich żołnierzy pochodzących z północno-wschodniej części C.K. monarchii, którzy nie mieli żadnego interesu w wojnie z Włochami. Propaganda ta trafiała niekiedy na podatny grunt, przyczyniając się do osłabienia morale armii austro-węgierskiej. Dr Paweł Olszewski (Piotrków Trybunalski) omówił stanowisko mocarstw zachodnich (Francja, Wielka Brytania, USA) wobec przeobrażeń na południowym Kaukazie. Obrady sekcji drugiej zamknęło wystąpienie dr. Piotra Pałysa (Opole), który omówił kwestię łużycką w latach 1918-1919. W tym okresie Serbołużycki Komitet Narodowy w obu częściach Łużyc rozwinął swoją działalność. Za cel postawiono sobie budowę zjednoczonych, samorządnych Łużyc, na obszarze których Serbołużycanie uzyskaliby pełne równouprawnienie z ludnością niemiecką. Liczono, że obszar zamieszkiwany przez Serbołużycan stanie się autonomiczną jednostką na obszarze Niemiec, bądź też znajdzie się pod bezpośrednim protektorem Ligi Narodów. Wysłana na konferencję w Paryżu delegacja nie osiągnęła jednak zamierzonego celu. Przyczyn niepowodzenia szukać raczej należy w marginalnym znaczeniu kwestii łużyckiej z punktu widzenia rozwiązywanych w Paryżu problemów. Sprawa dotyczyła niewielkiej mniejszości od wieków żyjącej w niemieckim otoczeniu.

Ostatnią część konferencji otworzył referat O. Marka Miławickiego (Kraków), który w barwny sposób przedstawił przełomowe wydarzenia 1918 r. widziane zza murów klasztornych. Przeanalizował on kroniki klasztorne zakonu dominikanów. Dr Marek Jakubiak (Warszawa) omówił postawę studentów polskich wobec polskich aspiracji niepodległościowych. Dr Grzegorz Zackiewicz (Białystok) zajął się kwestią odniesień do syndykalizmu w polskiej pu-

blicystyce politycznej w przełomowym okresie 1918/1919. Punktem wyjścia było omówienie tekstu Stefana Żeromskiego *Początek świata pracy* (z jesieni 1918 roku) i reakcje na ten tekst w ówczesnej prasie polskiej. Jednakże fascynacje Żeromskiego tą problematyką nie były podzielane przez współczesnych. Dominowała krytyka w przekonaniu, że syndykalizm to utopia. Najwięcej miejsca poświęcała temu lewica, gdyż szeroko pojęty syndykalizm mógł stanowić konkurencję. Publicystyka prawicowa nie poświęcała syndykalizmowi zbyt wiele miejsca, gdyż nie dostrzegali w nurcie tym jakiegoś wielkiego zagrożenia dla siebie w przeciwieństwie do socjalizmu i komunizmu. Dr Jan Snopko (Białystok) zajął się kwestią internowania żołnierzy Polskiego Korpusu Posiłkowego (PKP) na Węgrzech, po zbrojnym proteście II Brygady wobec postanowień traktatu brzeskiego i przejściu w nocy z 15 na 16 lutego 1918 r. pod Rarańczą na drugą stronę frontu. Łącznie internowano około 5500 byłych legionistów, w tym 230 oficerów. Warunki w obozie były początkowo ciężkie, ale dzięki licznym interwencjom polskich polityków uległy poprawie i dało się uniknąć większych ofiar.

Wysoki poziom prezentowanych referatów i ożywiona dyskusja zdecydowały, że konferencję należy uznać za udaną. Pokazane zostały skomplikowane procesy budzenia się i odradzania świadomości narodów Europy Środkowo-Wschodniej. Niektóre dążenia zakończyły się sukcesem (Polska, Litwa, Łotwa, Estonia, Czechosłowacja), inne narody musiały jeszcze poczekać na swoją szansę (Białorusini, Ukraińcy). Z drugiej strony można było dostrzec proces rozpadu trzech imperiów władających dotychczas Europą Środkowo-Wschodnią. Jednocześnie okazało się jak wiele spraw jest jeszcze nierozwiązanych, jak wiele zasygnalizowanych problemów badawczych musi czekać na swojego historyka. Nie mogą zatem dziwić liczne kulturalowe zapytania kierowane do organizatorów na temat możliwości zorganizowania kolejnej konferencji poświęconej zagadnieniom formowania się nowych państw na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej. Jedynym zauważalnym mankamentem konferencji był podział obrad na dwie sekcje, przez co uczestnicy konferencji nierzadko musieli wybierać między dwoma interesującymi referatami, wygłaszanymi jednocześnie w różnych miejscach. Na szczęście materiały z konferencji zostaną w najbliższej przyszłości opublikowane w odrębnym tomie.

Damian Szymczak, Piotr Kubiak

KONTYNUACJA CZY ZMIANA W POLSKIEJ POLITYCE ZAGRANICZNEJ

Konferencja zorganizowana w Warszawie 24 października 2008 r. przez Instytut Spraw Publicznych i Centrum Stosunków Międzynarodowych pomyślana została jako forum dyskusyjne na temat polskiej polityki zagranicznej. Celem spotkania była próba udzielenia odpowiedzi na pytanie: co w bieżącej polityce zagranicznej jest kontynuacją, a co uległo bądź będzie wymagało zmiany.

Inaugurując wspólnie obrady dyrektorzy ośrodków organizujących konferencję Lena Kolarska-Bobińska i Eugeniusz Smolar podkreślali przede wszystkim cel obrad oraz scharakteryzowali sytuację w świecie, stanowiącą tło dla polskiej polityki zagranicznej.

Dyskusja zaplanowana była w trzech blokach: 1. Główne kierunki polskiej polityki zagranicznej w latach 2007-2008; 2. Bilans polskiej polityki zagranicznej w okresie 2007-2008; 3. Polska polityka zagraniczna 2008-2011. Wyzwania, wizje, perspektywy.